

Nemunas, kuris tekėjo ir teka

Artėjant poeto, akademiko Justino Marcinkevičiaus 90-ajam gimtadieniui (kovo 10 d.) pasirodė nauja Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureato, LMA Justino Marcinkevičiaus premijos laureato, eseisto, literatūros kritiko Valentino Sventicko knyga „Ką žino upė: Dar apie Justiną Marcinkevičių“, kurią išleido leidykla „Santara“.

LMA skyriaus „Mokslininkų rūmai“ vadovė Aldona Daučiūnienė buvo tarusis su V. Sventicku pristatyti šią knygą Lietuvos visuomenei Lietuvos mokslų akademijoje. Nesant tokios galimybės (dėl koronaviruso pandemijos karantino), siūlome pokalbį su knygos autoriumi V. Sventicku ir jo kolegų – literatūros kritiko prof. Petro Braženo ir Vytenio Povilo Andriukaičio – atsiliepimus apie šią knygą.

Valentino Sventicko atsakymai į Aldonos Daučiūnienės klausimus

Esate nuodugniai išanalizavęs Just. Marcinkevičiaus kūrybą, parašęs keletą knygų, buvote Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas, artimai bendravote su poetu, vedėte daugybę Just. Marcinkevičiaus kūrybos vakarų, buvote jo kaimynas. Mirus poetui, Jums buvo patikėta prisiliesti prie jo rankraščių ir sudaryti jo kūrybos rinktines. Parašėte knygas: „Apie Justiną Marcinkevičių“ (2011), „Guriniai“ (2013), „Dar gurinių“ (2018). Ką dar naujo sužinosime knygoje „Ką žino upė“ ir kodėl jos toks pavadinimas?

Ačiū, bet nuodugnumu nesigirčiau. Buvo ir yra kas tą daro nuodugniau. Kaip man dabar atrodo, – vis kypau į atskirynes – tam tikrus kūrybos ypatumus, diskutuojamas gyvenimo ir meno situacijas, vertės supratimą anksčiau ir dabar, istoriško vertinimo pageidavimą.

Užsiminėte apie Just. Marcinkevičiaus knygas, kurias man teko rengti ir leisti po jo mirties, apie likusių rankraščių peržiūrą. Parengėjo pavardė šmėsteli knygos metrikoje, kurią retas bepaskaito. Bet šitą darbą, reikalaujantį visokių kompetencijų, suvokiu kaip savo kūrybinės veiklos, skirtos Marcinkevičių patirti ir įvertinti, sudėtinę dalį.

Pavadinimas.

Pavadinęs knygos rankraščių buvau paprasčiau – „Dar apie Justiną Marcinkevičių“. Šie žodžiai liko kaip paantraštė. „Ką žino upė“ pasiūlė knygos leidėjas Romualdas Norkus, nusižiūrėjęs pradžios straipsnio antraštę. Jeigu tiesiogiai – ji atplaukia iš eilėraščio:

tako nėra

viskas yra takas

tą žino upė

Knygos skaitytojais galės patirti, kad leidėjo pasiūlyta metafora nėra atsitiktinė. Pašmėsčioja upė ne viename rašinyje. Eilėraščiuose taip pat.

Yra įprasta domėtis, kaip ir kada atsirado knygos sumanymas, ar būta kokių nors inspiracijų.

Turėjo būti 2019 metų spalio. Pakviečiau pasikalbėti minėtąjį R. Norkų. „Vagos“ knygyno užkulisių baras, Gedimino g. 9. „Pažiūrėkime, – sakau Romui, – vienas į kitą, plinkantys žylantys, ką mes dar galime, ką spėtume. Štai bus Justino Marcinkevičiaus devyniasdešimtmetis 2020 metų kovo 10 dieną, sulauksim minėjimų, kalbų, žiniasklaidos malonių galbūt. Bet nepakenktų ta proga ir koks nors „kultūros daiktas“, knyga, pavyzdžiui.“

Ir sutarėme. Šį tą buvau rašęs. Kalbėjęs kažkurs. Peržiūrėjau, sudėjau, patvarkiau. Iki metų pabaigos nemažai ką nauja parašiau. Nerijos Putinaitės knygos, televizijos laidos „Krantas“ parašėse, apie „Taburetę virš galvos“, dar gurinių, kurie atsiranda savaime. Išėjo knyga. Koronaviruso sąlygomis mažai kam matoma. Gali būti, kad upei žinoma ir tai. Jos gyvenimas juk ilgesnis nei mūsų, žmonių.

Kas mums yra atsitikę, kad vis iš naujo tenka ginti tautos autoritetą turėjusį, buvusį vieną iš Sąjūdžio lyderių, talentingą, mylimą ir gerbiamą poetą, jau senokai išėjusį Anapilin, nuo visokių „teisuolių ir pranašų“?

Politinės pervartos metu vertybių peržiūra yra savaime suprantamas, dėsningas reiškinys. Į šį veiksma įsilieja ir autoritetų peržiūra, poreikis patikrinti, ar jie pelnyti, tikri ir ar priimtini nauju laiku. Jeigu ir priimtini, tai ar palieka vietas ant piliakalnio kopiantiems naujesiems karžygiams. Kai atrodo, kad vietas trūksta, ką nors reikia nustumti. Karžygiams į talką eina savanoriai.

Nemalonu, liūdna ir net paradoksalu, kad tenka ginti Marcinkevičių. Atrodė, kad jo kūryba, veikla, viešojo laikysena niekada nepareikalaus tokio elgesio. Kad jo esmė, jeigu apie tai kalbėtume, yra apsigynusi pati. Blogai skamba. Yra aukščiau nei apsigynimo reikalai. Bet dabar ką gi... Dabar jau yra du Marcinkevičiai. Vienas gyvas, toks, koks buvo ir yra daugybės žmonių sąmonėje. Antras – jo oponentų padaryta iškamša molinėm kojom ir, žinoma, raudona nosim. Iškamšą smaigstyti ir draskyti – labai narsu, novatoriška, šiuolaikiška, tai užtikrina susidomėjimą, įsitvirtinimą viešojoje erdvėje ir interesų stovyklose.

Atsiprašau dėl sarkastiško nuosprūdžio. Marcinkevičiaus kūryboje ir jo kaip meno žmogaus karjeroje būta tekstų ir epizodų, parankių iškamšai padaryti. Kodėl tai buvo, kokiais pavidalais – jo kūrybos ir biografijos tyrinėtojai yra analizavę, istoriškai vertinę, atsižvelgdami į sovietmečio sąlygas, jų įveikos pakopas ir ribas.

Štai ir takoskyra.

Ar tu kruopščiai išsirankioji, kas iš tiesų atrodo blogai, ir mėgaujiesi dekonstrukcijos malonumais. Ar žiūri į kūrybos ir veiklos esmę, svarbiausiąją vagą, indėlį, poveikį žmonėms ir procesams.

Grįžtant prie autoritetų. Kai prasidėjo Marcinkevičiaus niurkymas 1991 metų vasarą, jokia kylanti politikos žvaigždė jo neužtarė. Tai vienas liūdniausių Nepriklausomybės pradžios įvykių.

Kas Jums pačiam yra Justinas Marcinkevičius, nuo kada tapote jo kūrybos puoselėtoju?

Marcinkevičiaus eilėraščiai pasibeldė į kaimiečio paauglio širdį mokyklos metais. Ir liko, ir taip toliau.

Jo poezija, apmąstymai, viešosios kalbos, laikysena, pilietinė ir literatūrinė veikla, asmens ir kūrybos harmonija mane veikė ir atrodė reikšminga. Manau, kad panašiai paveiktų žmonių Lietuvoje tebėra daug. Marcinkevičius buvo įspūdinga kūrybinio ir viešojo gyvenimo figūra, kurios visuminis pajautimas ir supratimas lėmė žmonių estetinius, tautinius lūkesčius ir apsisprendimus. Jį matau kaip menininką, net priklausomybės sąlygomis kūrusį patrauklų Lietuvos vaizdą, skatinusį prisikelti laisvei.

Gal atrodys smulkmena: jis rašė ir kalbėjo gražiai.

Puoselėtojas... Kai poetas atrodo reikšmingas, tai vis skaitai, išgyveni, galvoji apie jo kūrybą, rašai apie ją, kalbi, jeigu reikia – redaguoji, knygą sudarai. Darai, ką tariesi gebantis daryti reikšmės labui. Pirmas mano straipsnis, kuriame į Marcinkevičiaus poeziją pažvelgta atidžiau, išspausdintas 1978 metais.

Ar daug dabar yra lyderių, kurie galėtų taip talpia, vienijančiai, talentingai pasakyti, kaip tai mokėjo Just. Marcinkevičius?

Tai kad nėra.

Gal išplėstumėte savo teiginį: „Menininkas, jeigu talentingas, turi galią susisiekti su Kitais Pasauliais“? („Tai uždaryk mane“, pranešimas Vilniaus forumo konferencijai).

Talentingas menininkas turi Dievo dovaną, kuri duodama ne visiems. Ypatinga kūrybos būseną jį gali suartinti su daugybės erdvių ir skirtingų laikų patirtimis bei jausenomis. Tai nėra aiškūs dalykai. Kalbos apie praregėjimus nėra tuščios kalbos. Mes skaitome metaforą, girdime muzikos garsus, matome vaizdą drobėje ir kažin kodėl pajuntame ar suvokiame, kad štai – kažin kas yra įvykę, ir aš tą patiriu. Čiurlionio dovaną, pavyzdžiui.

Taip talentai duoda mums tai, ko šiaip neturėtume. Galėtume būti dėkingi jiems už tai.

Ką, Jūsų manymu, Just. Marcinkevičiui padarė Lietuvos televizijos laida „Krantas“?

Sužlugdė. Atsigavimo žymių pasirodė knygoje „Žingsnis“ (1998). Bet randas liko. Laidų rengėjai ir kalbėtojai, kai užsimoja problemiška kalbėti apie reikšmingą menininką, turėtų pagalvoti apie jo misijos esmę. Be kita ko, ir apie jį kaip apie žmogų. Jo numanomą reakciją. Tai būtų žmogiška. Marcinkevičiaus reagavimą numanyti nebuvo sunku.

Taigi, ko siekta, to pasiekta.

Ką radote poeto aplankuose ir rankraščiuose po jo mirties?

Knygoje yra studijinis straipsnis „Apie Justino Marcinkevičiaus rankraščius“. Jis didžiausias, vaizduojuos, kad turėsiantis išliekamosios vertės. Taigi atsakymo reikėtų ieškoti tame straipsnyje. Trumpai tegaliu paminėti vieną kitą konkretybę. Radau poeto užrašų, žymėjimų ant rašomojo stalo buvusiose knygoose ir kitko, kas sudarė sąlygas sudaryti pirmą pomirtinę

Marcinkevičiaus apmastytą knygą „Dienoraščiai ir datos“ (2012). Manau, kad ši knyga geriausiai atskleidžia poeto ir akademiko būtiškąjį ir kūrybinį kredo. Radau lapų pluoštą su trumpais eilėraščiais, užrašytais poeto ranka. Iš jų sudėta nedidukė graži knyga „Ranka parašyta“ (2012). Abu šie poeto sumanymai man, kaip leidėjui, buvo žinomi, su juo aptarti. Ant rašomojo stalo dar gulėjo žalias aplankas su užrašu „Nauji eilėraščiai ir kt.“. Jame radau 18 naujų eilėraščių ir visokių poeto užrašų. Tie knygose nespausdinti eilėraščiai tapo 2013 m. išleistos knygos „Iš natūros“ pagrindu. Į ją įtraukiau daugiau nespausdintų Marcinkevičiaus eilėraščių, kuriuos išrankiojau iš jo kūrybos sąsiuvinių ir aplankų. Rašomojo stalo apatiniame stalčiuje buvo aplankas su užrašu „Tik po mirties!“ Jame – 32 puslapių mašinraštis „Taburetė virš galvos“, rašyta 1991 m. Šios autobiografinės esė fragmentų buvo spausdinta 2009 m. knygoje „Pažadėtoji žemė“. Išspausdinti visumą leidimą gavau tik 2017 m. Taigi „Taburetės...“ visuma pirmą kartą išspausdinta Marcinkevičiaus kūrybos rinktinėje „Amžiaus pabaiga“, 2018 m. Visi, kam Marcinkevičius rūpi, turėtų tą esė perskaityti. Joje ne tik asmeniškai išgyvenimai, bet ir XX amžiaus ir jo pabaigos Lietuvos gyvenimo permainų dramatiškas vaizdas.

Mano knygoje yra straipsniukas „Tik po mirties“. Parašiau visai į pabaigą, gerokai padvejojęs. Atrodė, kad per lengva užduotis – tik papasakoti, ko Marcinkevičius nenorėjo spausdinti gyvas būdamas. Bet už šitą rašinį sulaukiau rimto vyro pagyrų, ne literato, beje.

Kaip galite pakomentuoti Sigito Gedos priešišumą Just. Marcinkevičiui. Ir kokia buvo Marcinkevičiaus laikysena jį puolančiojo atžvilgiu?

Ir vėl turiu nurodyti atsakymo šaltinį. Mano ankstesnėje knygoje „Apie Justiną Marcinkevičių“ (2011) yra skyrelis „Geda ir Marcinkevičius“. Daug niuansų. Striukas supaprastinimas būtų toks. Marcinkevičius lydėjo Gedą į pirmąją knygą, parašė jam rekomendaciją dėl priėmimo į Rašytojų sąjungą, sulaukė Gedos autografinio įrašo „Artimiausiam iš gyvųjų“ (debiutinėje knygoje „Pėdos“). Vėliau gaivalingos prigimties ir aktyvaus būdo jaunesnysis (minėtoje rekomendacijoje Marcinkevičius jį apibūdino kaip „rimtą ir daug žadantį talentą“), jausdamas savo pajėgas ir sparčiai kopdamas sėkmės laiptais, panoro vyresnįjį nukonkuruoti. Prikalbėjo ir prirašė apie Marcinkevičių daug ko nemalonaus, ypač devintojo dešimtmečio pabaigoje. Vyresnysis neatsikirto nė karto. Jaunesnysis žinojo, kad taip bus. Yra prašęs atleidimo, atsiklaupęs ant kelių, tai buvo 1991 m. birželį, bet tą galėtų paliudyti tik Marcinkevičius, Geda ir jo žmona Gražina. Nėra jau liudininkų. O viešumoje viskas vyko kitaip.

Abu buvo talentingi, skirtingi, padarė nuostabių dalykų. Geda turbūt labiausiai pavydėjo populiarumo. Pats rašė taip, kad populiarumą būtų suvokęs kaip savojo kūrybos būdo pažeminimą. Bet vis tiek.

Nereikia nei stebėtis, nei teisti. Poetai irgi žmonės. Visa, kas žmogiška, būdinga ir jiems. Skiriasi tik viena. Juos išrinka būsenos, kai jie tampa Poetais. Ačiū Dievui.

Skyrelyje „Iš gurinių“ minite Just. Marcinkevičiaus eilėraščių „Tamsybių angelas“, kaip manote, ar paliks kada nors mus tas „tamsybių angelas“?

Tikrai ne.

To eilėraščio interpretacija, kai dabar iš naujo skaitau, daugeliui skaitytojų gali atrodyti per daug literatūrologinė, pareikalavusi specialių sąvokų (anagrama, paronimija) ir jų supratimo. Antras dėmuo būtų spėlionė. Ką poetas pasako nesakydamas. Tada ir kritikas sako panašiu būdu, lyg ir šliedamasis prie pasiūlyto kalbos būdo. Na, gal šiek tiek daugiau. Supratusiųjų buvo.

Šviesa ir tamsa buvo, yra ir bus su mumis visada. Ir Jums, Aldona, ir man teko nemažai bendrauti su monsinyjoru Kazimieru Vasiliausku. Taigi prisimenate jo pamėgtą posakį: „Yra šviesos ir tamsoje“. Atėjusį į jo antkapinį paminklą. Kad Marcinkevičių vadindavo dvasios broliu – taip pat prisimenate.

1989 m. Just. Marcinkevičius, pirmas iš rašytojų, buvo išrinktas Mokslų Akademijos tikroju nariu. Ką apie tai manote?

Manau, kad Akademinija pataikė tiksliai. Nieko nežinau apie šio išskirtinio įvykio užkulnius, bet kad pataikė – tai aišku.

Tenka kalbėti apie tai, kas visuomenei nelabai žinoma. Liudyti, kad Marcinkevičius kaip retas kas išmanė visą lituanistiką – nuo seniausių laikų iki savojo laiko, nuo kalbos, tautosakos iki istorijos. Tai buvo ne epizodų, o visumos, proceso išmanymas, neabejotinai mokslinis, tik nepaverstas disertacijomis. Paverstas leidybiniais sumanymais, tyrinėjimų idėjomis, skatinimais veikti, išleisti rengiamų knygų projektų conceptualiais vertinimais. Ir nuostabu, ir juokinga skaityti tokius, pavyzdžiui, filosofės žodžius: „Poetas nesuvokė...“ Lietuvių literatūros palikimo leidybos skatinimas, sisteminimas, įteisinimas sovietmečio sąlygomis – vienas didžiųjų Marcinkevičiaus darbų. Nei jam pačiam, nei sistemai netiko šitą lietuvišką darbą viešinti. Tai ir nežinoma beveik.

Turbūt nereikia nė aiškinti, kad ši visai individuali, savanoriška nuodugni mokslinė veikla labai veikė ir jo kūrybą. Supratimą, kad tęsia tai, ką darė Mažvydas, Donelaitis, Daukantas, Adomas Mickevičius, Maironis, Nėris, Putinas.

Marcinkevičiui apibūdinti epitetų netrūko. Ir visgi pridėčiau – Lituanistas. Ne tik kalbą ir literatūrą turėdamas galvoje.

Tikėkimės, kad perskaičius Jūsų naująją knygą, Justino Marcinkevičiaus gerbėjų ratas dar labiau išsiplės. Dėkoju Jums už pokalbį ir linkiu Jums kūrybinės sėkmės ir sveikatos.

2020 m. balandžio 6 d.

Literatūros kritiko prof. Petro Braženo pranešimas

KAŽINO VALENTINAS SVENTICKAS

Į priekaištą ar net nekaltą abejonę dėl pasisakymo pavadinimo ar temos originalumo galėčiau atsakyti laiko, karantino ar koronaviruso priminimu: ne laikas dabar ieškoti originalių pavadinimų. Kita vertus, praleisti progą dalyvauti bent virtualioje konferencijoje, kurioje būtinai skambės du daugeliui artimi ir reikšmingi vardai – Justino Marcinkevičiaus ir Valentino Sventicko – reikštų užsikrauti sau dar vieną sąžinės priekaištą, kurių aštuntą dešimtį baigiančiam žmogui yra prisirinkę, kaip dabar įprasta sakyti, *pakankamai*. Nesiruošiu senjoro, kuriam koronavirusas ypač pavojingas, išpažinčiai iš viso gyvenimo, bet keletą momentų, sietinų su šios konferencijos tema, norėčiau pagarsinti. Neparašiau prisiminimų apie Justiną Marcinkevičių, nors buvau ir pasižadėjęs, ir ... beveik parašęs. Nelemta kompiuterininko klaida, nusinešusi į nebūtį bebaigiamą rašinėlį, didelių nuostolių literatūros istorijai, žinoma, nepadarė, bet vienas įvykis iš poeto gyvenimo tikrai būtų tikęs greta kitų, prisiminimų autorių pateiktų. Turiu omeny sunkiai prikaltinto poeto susitikimą su Vilniaus pedagoginio (vėliau – Lietuvos edukologijos) universiteto Lituanistikos fakulteto studentais. Kitu atveju tai būtų buvęs vienas iš šimtų poeto susitikimų, bet šis įvyko tada, kai poetą buvo užpuolęs ir laikinai (galbūt) palaužęs bjaurus ideologinis virusas. Jeigu buvusio universiteto griuvėsiuose kam nors pavyktų aptikti to susitikimo įrašą, jis tikrai sudomintų poeto biografijos ir kūrybos tyrinėtojus. Kad pats to įrašo neturiu, taip pat pripažįstu su sąžinės graužatim, bet tada, deja, nepagalvota, kad ir Justino greitai nebeturėsime, ir Universitetą piktosios jėgos klastingai sugriaus, kad paskui galėtų tartiufišškai rypauti apie švietimo krizę, kvalifikuotų pedagogų trūkimą ir komunistinės ateities pranašystėms prilygstantį pažadą po penkmečio mokytojo profesijos prestižą pakelti iki... Gėda cituoti. Ir nuo temos bent kiek nukrypau. O gal nelabai? Kaip buvęs Universiteto bendruomenės narys turiu pripažinti: Universiteto bendruomenė nepadarė to, ką padarė kitos, ryžtingesnės ir labiau susitelkusios. Tas pats ir su Justinu Marcinkevičium: jį gerbiančių, mylinčių, vertinančių, skaitančių, dainuojančių, deklamuojančių, vaidinančių – šimtai tūkstančių, o suniekininti, diskredituoti, apšmeižti siekiančių – įskaitant ne tik kalbėjusius, rašiusius, bet ir tylomis rankas trynusius, kaip maitvanagiai savo aukos tykojusius – kiek? Tikslaus skaičiaus šiuo atveju niekas nepasakys, bet remdamasis sava sociologine metodika, įsivaizduoju jų keliolika, na, keliasdešimt. Ir vėl įskaitant net tokius, kaip tas garsusis verslininkas, kuris televizijos ekrane piktinosi neva perskaitęs poeto „Dienoraštį *be dantų*“. Prisimenu: ne tiek graudu ir skaudu, kiek juokinga ir apmaudu buvo klausytis tokio kažkieno inspiruoto „Marcinkevičiaus stabo“ griovėjo. Prisimenu, tada pagalvojau: kaip nesmagiai turėtų jaustis demaskavimo, suniekinimo, griovimo akcijos iniciatoriai. O šiandien manau, kad daugelis iš jų tos akcijos jau nė nepakartotų: juk buvo ten garsių intelektualų, garbingų disidentų, žinomų žurnalistų, rašytojų. Koks velnias, o šiandienine leksika tariant, koks ideologinis, politinis ar moralinis koronavirusas tada jiems galvas susuko? Galėčiau nebeprisipažinti, bet vis dėlto prisipažįstu: aš net Neriją Putinaitę, tik iš tolo matytą ir vieną kartą kaip viceministrę girdėtą, buvau nusiteikęs laikyti jaunatviško entuziazmo auka. Išaugęs, kažkam sakiau, ir jai bus gėda, kaip tiems, kurie kadaise ištarė

„Labanakt, Maironi“. Kažkam iš pašnekovų esu ją pavadinęs ir šių dienų Maryte Melnikaite, kuria kadaise stebėjosi S. Nėris: „Iš kur mergaitei tiek drąsos?..“ Pripažindamas savo vilčių (dėl N.Putinaitės „atsivertimo“) naivumą, asociacijos tarp Marytės ir Nerijos neatsisakau: ir vienu, ir kitu atveju kažkam reikėjo ir didvyrių, ir legendų. Tik kas tas KAŽKAS? Į kompiuterinę šiukšlių dėžę per neatsargumą patekusį savo rašinį, prisimenu, buvau pavadinęs „Kodėl JI?“ Ir ne tik susiplanavęs, bet ir pabandęs suformuluoti keletą atsakymų. (Kiek vėliau paaiškinsiu, kodėl, užuot vertinęs V. Sventicko knygą, dalijuosi vargana savo patirtimi.) Čia apsiribosiu tik planu-konspektu. Kodėl būtent JIS buvo pasirinktas kaip sovietmečio nuodėmių atpirkimo auka? Pirmąją priežastimi įrašiau JO talentą: už tai, kad talentingas, kad talentingesnis už daugelį kitų, gal net talentingiausias iš amžininkų. Antra – už tai, kad neatsargiai lyg į gyvačių tuoktuvių laukymę plikomis kojomis įžengė į politiką. Tai kas, kad jis siekė ne valdžios, garbės, turtų, o tik dešimtmečius slapta puoselėtos ir įmanomu būdu tautoje diegtos Nepriklausomybės idėjos įgyvendinimo? Tai kas, kad ne JAM, o kažkam kitam pasivaideno, jog būtent JIS galės tapti mūsų širdžių prezidentu? Trečia, neabejotinas poeto talentas, išskirtinis jo populiarumas kai kam galėjo atrodyti kaip kitus užgožiantis, pirmojo poeto šlovę pasiglemžiantis vienvaldys. Tai kas, kad pats poetas, atrodo, net kiek drovėjosi savo didumo? Tai kas, kad jis rūpestingai ir išvalgiai žiūrėjo į jaunosius, tai kas, kad daugelis jautė jo kolegišką ir tėvišką dėmesį bei globą? Bet tai tie, kuriems nesisapnavo efemeriskas pirmojo šalies poeto krėslas? O kažką juk kankino garbėtroška ir pavydas. Neatmetu ir ketvirtos tikimybės, kad, eidamas Rašytojų sąjungos (tada – dar LTSR rašytojų sąjungos) valdybos pirmininko pavaduotojo pareigas, JIS galėjo kam nors užminti ant nuospaudos svarstant priėmimo į sąjungą klausimą, ilgam palikdamas pūliuojančią nuoskaudos žaizdą. Kaip sakė vienas Biblijos ar mūsų laikų išminčius, kas galėtų paneigti, kad... Pagaliau ta nelemtoji „Pušis, kuri juokėsi“. Kažką užgavo neva joje įžiūrimi literatūrinių personažų prototipai. Neturiu tuo klausimu tvirtesnės nuomonės. Galiu tik paliudyti, kad neseniai iš provincijos į sostinę atsikrausčiusiam studentui lituanistui apysakos personažų dialogai tada imponavo savo intelektualumu ir draudžiamu vaisiaus skoniu. Šiandien tikriausiai tai atrodytų kiek kitaip, bet nenoriu užbraukti jaunystės iliuzijų, juoba, kad versijos apie užsakomąjį apysakos pobūdį kategoriškai nepriėmiau nuo pat pradžios, dar iki paties rašytojo paaiškinimų.

Ateina laikas ir pačiam pasiaiškinti dėl tokios rašinio pradžios, pasiteisinti prieš knygos „Ką žino upė“ autorių. Tikiuosi jo supratimo, nes Justino Marcinkevičiaus bylą esame aptarinėję ne vieną kartą. Nekukliai pasakiau *esam aptarinėję*. Tiksliau būtų: esu ne kartą klausęsis jo išmintingų ir gilių išvalgų. Prieš pusmetį to, ką ruošiuosi pasakyti, tikriausiai nebūčiau pasakęs: tarp literatūros kritikų nėra įprasta kalbėti taip pakiliai ir entuziastingai, kaip kalba ar rašo apie bičiulių knygas kai kurie poetai ar prozininkai. Bet šiandien kalbame koronaviruso pavojaus sąlygomis, ir natūraliai kyla noras pasakyti tai, ko ateityje gali ir nebepasakyti.

Valentino Sventicko, literatūrologo ir literatūros kritiko, kelią įdėmiai seku jau beveik penkis dešimtmečius – nuo pirmųjų recenzijų ir kritikos straipsnių iki pastarosios jo knygos „Ką žino upė“. Kitų dvylikos knygų nevardysiu – jos surašytos priešpaskutiniame „upės“ puslapyje. Ką sako šitas sąrašas? Pirmiausia jis atsako į mano retorinį klausimą „Ką žino Valentinas

Sventickas“. Nesakau, kad jis žino viską, bet žino labai daug. Daug daugiau už daugelį. Daugiau už visus kitus literatūrologijos cecho darbininkus, išskyrus fenomenaliają Viktoriją Daujotytę, kuriai ir šioje knygoje išreikšta pelnyta pagarba. Paties Valentino Sventicko „žinių“, tyrinėjimų, interpretacijų ir vertinimų lauką labai lakoniškai drįsčiau apibrėžti taip: niekas nėra taip įsiskaitęs į didžiųjų „trisdešimtųjų metų gimimo“ kartos poetų kūrybą, ką liudija jo monografijos apie Algimanto Baltakio, Alfonso Maldonio ir Justino Marcinkevičiaus kūrybą. Niekas taip rūpestingai neaprėpė savo kartos (sąlygiškai vadintinos penkiasdešimtųjų metų gimimo karta) novatoriškų ieškojimų, sietinų su A. Jonyno, G. Patacko, A. Grybausko, V. Rubavičiaus („Keturi portretai“), Aido Marčėno („Šitas Aidas, šitas Marčėnas“) vardais. Negalėčiau sakyti, kad nėra „nuskriaustų“, nesulaukusių Valentino Sventicko dėmesio, bet prieš ištariant tokį priekaištą, reikėtų suminėti dešimtis vardų, solidžiai ir kompetentingai pristatytų jo literatūros kritikos rinkiniuose. Pastarąjį dešimtmetį didelio populiarumo susilaukė jo „guriniai“ – išmintingi, lakoniški, nuotaikingi eseistikos perliukai. Kad suvaidinčiau elementarų kritiko objektyvumą, patikslinsiu: ne vien perliukai, yra ir paprastesnių gurinių, bet kas gi literatūros istorijoje žarstėsi vien perlais ir perliukais?

Tokios įžangos, gal net ilgesnės už būsimą pasisakymą apie knygą, man reikėjo todėl, kad pasakyčiau, jog negaliu jos vertinti negalvodamas apie įsivaizduojamus skaitytojus, pašnekovus, šiuo atveju – apie virtualios konferencijos dalyvius. Kiekvienam pripažindamas teisę būti individualiam ir nepakartojamam, vis dėlto bandau įsivaizduoti nors keletą jų kategorijų ar skirtingų virtualių auditorijų. Didžiausia iš jų – Justino Marcinkevičiaus amžininkų (bendraamžių, deja, jau labai nedaug belikę), didesnę gyvenimo dalį praleidę laike, kuris teko Poetui, perskaitę viską, ką jis parašė, ir skaitę jį adekvačiai suvokdami net tai, ko neįstengė, o atskirais atvejais gal net nenorėjo suvokti oficialieji kultūros ir meno prievaizdai bei cenzoriai. Metaforiškai kalbant, tie, kurie dešimtmečius kaip tikintieji komuniką priiminėjo poeto žodžius apie Lietuvą, žmogų, istorinę atmintį, laisvę, viltį; tie, kuriuos išpuoliai prieš poetą asmeniškai įžeidė, įskaudino; tie, kas ir šiandien jį skaito, deklamuoja, vaidina, dainuoja. Antrą, nemažą ir kaskart didėjančią, auditoriją šiandien sudaro žmonės, kurie prisilietė (o gal ir neprisilietė?) prie jau purvais apdrabstyto poeto. Praeiti poeto kelią nuo 1946-ųjų iki testamentinio užrašo „Tik po mirties“ daugeliui iš jų tikrai neteko, ir dėl to negalima jiems priekaištauti, nebent atsidusti kartu su Poetu, kad jie nekalti, tik labai nelaimingi. Pasiryžusiems praeiti tą šešių dešimtmečių poeto gyvenimo ir kūrybos kelią, neabejoju, bus atlyginta ne tik neįkainojamais dvasiniais ir estetiniais išgyvenimais, bet ir daug gilesniu istorijos ir jos nulemtų menininko ieškojimų, klaidų ir klystkelių supratimu: juk Marcinkevičius nėra koks vienetinis atvejis, o – pakartosiu – mūsų visų bendrų nuodėmių atpirkimo auka. Kai sakau *visu*, turiu omeny mus, išgyvenusius sovietmetį. Nedora būtų mums lygiuotis su tomis sovietmečio aukomis, kurių išniekinti kūnai kadaise buvo numesti miestelių aikštėse, kurios amžiams paliko Sibiro platybėse. Palikime jiems teisę mesti į „nusikaltusįjį“ Kristaus pasiūlytą akmenį ar akmenuką. Daugelis iš jų, esu įsitikinęs, nemes. O akmenis, purvo gurvolius mėto tie daug kartų mažesnės, bet gal tiek pat kartų aktyvesnės ir agresyvesnės auditorijos dalyviai, kuriuos išvardijau pasisakymo pradžioje ir kurią galėčiau papildyti keliais apibendrintais savo vaizduotės personažais: aršiu anų laikų ateizmo dėstytoju,

kurį devyniasdešimt pirmaisiais savo akimis mačiau suklypusį ir veidu bažnyčios grindis siekiančiu „tikinčiuoju“ (atleiskite už tokį įtarumą), tarybiniu karininku „afganu“, gal neišsigydziusiu kontūzijos, o gal ir slegiamu sunkios moralinės naštos, tuo ne tik formaliai pasižadėjusiu, bet ir nuoširdžiai sovietinio saugumo užduotis vykdžiusiu neetatiniu agentu, tuo „patriotiškos“ komjaunuoliškos mąstysenos naivuoliu, kuris už gryną pinigą priėmė tik kokio „Dienoraštį *be dantų*“ perskaičiusio verslininko ar abejotinai politinei karjerai nusiteikusio politologo ar žurnalisto nuomonę. Neįvardytiems personažams siūlyčiau į šį sąrašą įsirašyti patiems: specialių, jiems skirtų argumentų neturiu.

Prasmingu įsivaizduočiau pokalbį – tik ne virtualioje konferencijoje, o įprastiniame atviraime knygos aptarime – su antrąja skaitytojų auditorija. Suprantu, kokia ji marga ir nevienalytė, koks skirtingas kiekvieno pažinties su Marcinkevičiaus ir Sventicko kūryba lygis. Bet niekas geriau už literatūros kritiką nežino ir nejaučia, koks ribotas mūsų apsiskaitymas, tas didesnis ar mažesnis gurkšnis iš neaprėpiamo literatūros vandenyno. Ar upės, jeigu naudosisimės poeto ir kritiko pasiūlytu įvaizdžiu. Todėl niekada nesu stebėjęsis ar juo labiau priekaištavęs kam nors dėl to, kas jo neperskaityta ar nematyta, – galiu tik pasiūlyti ką nors ar pats su dėkingumu priimti kito pasiūlymą. Todėl ir šiuo atveju sakau: niekam ir niekada nevēlu pasisemti dar gurkšnį kitą, kad pokalbis taptų konkretesnis, dalykiškesnis, sąžiningesnis. Smagu būtų išgirsti, kad kam nors, ypač iš jaunesniųjų skaitytojų, kelias į Marcinkevičiaus žemę ar bridimas į jo upę prasidėjo būtent nuo naujausios Valentino Sventicko knygos. Gali jis būti neskaitęs jau prieš dešimtmetį išėjusios (gal tam skaitytojui tuo metu nė dešimties nebuvo?) šio autoriaus monografijos „Apie Justiną Marcinkevičių“, įvado paties kritiko sudarytam poeto kūrybos rinkiniui „Amžiaus pabaiga“ (2018), ar dviejų jo „gurinių“ rinkinių – „Ką žino upė“ jam bus patikimas, doras, kompetentingas, įdomus, intriguojantis kelionės vadovas. O tiems, kas bent kiek plačiau susipažinę su Marcinkevičiaus ir Sventicko kūryba, kam nereikia gido, kelionės vadovo, tiems ši knyga taps nuoširdžiu pašnekovu ar palydovu. Jau tapo, kaip girdėjau iš ne vieno pažįstamo skaitytojo.

Pagaliau man lieka pasiteisinti prieš tuos pirmosios auditorijos skaitytojus, kurie laukia iš ilgai iešmą drožiančio kritiko ko nors panašaus į recenziją, analizę, interpretaciją, vertinimą. Pradėsiu nuo pritarimo vienam nuoširdžiam Marcinkevičiaus ir Sventicko talento ir kūrybos gerbėjui, lyg ir nedrąsiai prasitarusiam, kad daug ką iš to, „ką žino upė“, jis ir iki „upės“ jau žinojęs. Tikiu, nesistebiu, pritariu: pats esu panašiai pagalvojęs. Bet ir iš karto priminęs sau, kad knyga iš tiesų ne „slapta“, vienatvės tyloje rašyta, niekam iki tol nerodyta, kaip dažniausiai atsitinka su knygomis, o poeto devyniasdešimtmečio proga sudaryta iš kokių penkerių metų (gal net kiek ilgesnio laikotarpio) autoriaus publikacijų. Tai nurodo ir primena 176 puslapyje pateiktos bibliografinės pastabos. 2011 išleidęs jau minėtą literatūros kritikos knygą „Apie Justiną Marcinkevičių“, kritikas nebuvo pasitraukęs ar bent kiek ilgiau nutolęs nuo pagrindinio (bent pastarąjį dešimtmetį) savo tyrinėjimų objekto: tai jis sudarinėjo poeto kūrybos rinktinę (tai – ypatingo atsakingumo ir kompetencijos reikalaujantis darbas) ir rašė jai įvadą, tai skaitė pranešimus mokslinėse konferencijose, sėdo prie poeto rankraščių, kuriuos jam patikėjo poeto

našlė, tai parašė apie pačią našlę („Poeto žmona, Genovaitė“) tokį žmogiškai šiltą straipsnį, kurio niekas kitas ir nebūtų galėjęs parašyti, tai operatyviai reagavo į vis dar pasitaikančius poeto puolimus. Todėl ir teisingiausia knygą skaityti kaip ankstesniųjų kritiko darbų tęsinį, kaip naujai atsivėrusios biografinės ir archyvinės medžiagos peržvalgą, kaip tebesitęsiančios Marcinkevičiaus bylos aktyvaus dalyvio liudijimus. Negali tokia proga neprisiminti dviejų metraštininkų – juodojo ir baltojo – iš „Mindaugo“ ir pagalvoti, kad baltasis metraštininkas dvidešimt pirmajame amžiuje ne mažiau reikalingas negu tolimos istorijos laikais.

Tai, ką mes su gerbiamu skaitytoju žinojom ir prieš „upę“, vieną kartą perskaitęs kaip būtent šiai knygai reikalingas ir būtinas eilutes, aš po kelis kartus grįžau (ir žinau, kad dar grįšiu) ar ilgiau sustojau prie tų knygos vietų, kurias tiesiog norisi cituoti kaip gilių literatūrologinių įžvalgų, pilietinės kritiko pozicijos, originalaus eseisto stiliaus, neatremiamo polemikos meistro, pavyzdžius. Jis sugeba kalbėti „ramiai, tvirtai ir jaudinamai“, kaip yra pasakęs apie V. Daujotytę, bet gali būti ir kandus, ironiškas, net sarkastiškas, kai susiduria su neišmanymu, neišprusimu, net akivaizdžia faktų falsifikacija ar melu. Bet pradėjęs dėliotis tam tikslui pasižymėtas pastraipas ir eilutes, suvokiau, kad galėčiau, o gal ir privalėčiau cituoti kokį penktadalį knygos. Toks kritiko noro ir realios galimybės nesuderinamumas. Suvokęs jį, griebiausi gelbėjimo šiaudo, ištiesto paties knygos autoriaus: tikriausiai atsidūręs panašioje ceitnoto situacijoje, suvokęs, kad „sunku trumpai apibūdinti svarbiuosius kūrybos bruožus“, jis „pabando kitaip“ – pateikia poros puslapių, keliolikos poeto posmų vėrinį (15–16 p.), iškalbingai bylojantį net be autoritetingo interpretatoriaus pastangų. Kitas visiškai pateisintas ar pasiteisinęs kritinio mąstymo būdas realizuotas jo straipsnyje „Apie Justino Marcinkevičiaus rankraščius“. Jame labiau nei kituose atsiskleidžia tai, ką žino, tiksliau – anksčiau už mus žinojo Valentinas Sventickas, bet ir neprikišamai duodama pamoka, su kokia pagarba reikia vartyti tau pirmam patikėtus rankraščius. Kaip dar viena pamoka, kuria aš pats dėl tam tikrų aplinkybių gal ir nespėsiu pasinaudoti, bet kurią nuoširdžiai rekomenduočiau jaunesniems plunksnos broliams, būtų poleminis straipsnis „Apie Justiną Marcinkevičių: kas pameluota ir kas neperskaityta“. Negražbyliaudamas, nesinaudodamas kitomis jam nesunkiai paklūstančiomis retorikos priemonėmis, su jam būdingu lakoniškumu, beveik juridinio dokumento stiliumi penkiuose punktuose jis parodo visą „šaltakraujų“ (įsidėmėtinas epitetas) argumentų tuštumą, melagingumą ir piktą valią. Juos irgi norėčiau cituoti ištisai, bet nurodau tik knygos puslapius – 25–29. Bet su kritikos kūriniais, ypač šios knygos, citatomis sunkiau nei su poezijos: joms reikėtų ne dviejų puslapių, o dešimtį kartų daugiau. Tada pagalvoji, kad ir visos knygos apimtis – tik 184 puslapiai. Ir negundydamas skaitytojo citatomis, ryžtuosi užbaigti: skaitykime Valentino Sventicko knygą ištisai. Ne visų juk perskaityta viskas, kas jau skelbta periodikoje. Yra ir naujų, jau planuojamai knygai parašytų straipsnių („Kalbos būdą galima pasirinkti“, „Nerijos Putinaitės knygos paraštė“, „Prie kranto“, „Tik po mirties“), pluoštas naujų gurinių. Tam, ką iki šiol žinajome, užteks ir vieno perskaitymo, bet reikšmingų dalykų pri(si)minimas ar pakartojimas turi ir savo pridėtinę reikšmę. O prie to, ką iki šiol žinojo ar žino tik Valentinas Sventickas, kiekvienas iš mūsų sustos tiek, kiek jam pasirodys nauja, reikšminga ir prasminga.

Vytenio Povilo Andriukaičio pranešimas

Upė žino

„Per visą naktį, per visą naktį
Nemunas šniokštė, Nemunas dūko“

„Žali, žali panemuniai“ gali dar ir dar kartą paliudyti tai, ką žino Upė. Ir Valentinas Sventickas dar kartą tai patvirtina savo knygoje „Ką žino Upė“. Ir labai lakoniška eilutė – „Dar apie Justiną Marcinkevičių“. Mat yra dėl ko ir yra kam paliudyti. Justinui Marcinkevičiui šiemet devyniasdešimt, o jo Lietuvai – trisdešimt.

Tas Valentino Sventicko „Dar apie“ taip įtikinamai skamba šioje nedidelėje, bet tokioje stiprioje knygoje, skirtoje Mindaugui, Mažvydui, Katedrai, Daukantui. Rašau šiuos žodžius be kabučių, rašau būtent taip, nes, ko gero, kiekvienam aišku, kad tai skirta mums. Ir aišku apie ką ir kam.

Tai, „Ką žino Upė“, dabar žinome ir mes. Ir labai svarbu, kad šią knygą „Santaros“ leidykla išleido kartu su vėl pakartota Justino Marcinkevičiaus baladžių poema „Devyni broliai“. Jos abi persipina tiek apimtimi, tiek gelme, tiek ir atsidusimais.

Justinas Marcinkevičius pradeda pirmuoju atsidusimu: „Vidurnaktyje krūpteli miškai, kažką baisaus ir tikro atsiminę“. O Valentinas Sventickas ir cituoja tokį anonimo „LEU Lituanistikos fakulteto dėtytojų vardu“ pateiktą „Atsidusimą“: „Kažkodėl nepajudinamas pozicijas programoje tebeturi tautinio kičo klasika – Just. Marcinkevičiaus „Mindaugas“. Koks „sunkus“, koks išštenėtas tas anonimo „atsidusimas“. Tikrai net miškai gali krūptelti.

Yra Justino Marcinkevičiaus trečiasis atsidusimas. „Tėvyne dainų ir artojų, už ką tu mus šitaip baudi? “ Ir Valentino Sventicko taikliai pateikiamos pastabos paraštėse Nerijos Putinaitės knygai „Skambantis molis: Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai“. Štai toks sunkus tas Nerijos Putinaitės „atsidusimas“, bet kaip jai palengvina nepasiklysti tarp trijų pušų Valentino Sventicko pastabos. O mes galime sugrįžti prie trečiojo Justino Marcinkevičiaus atsidusimo: „Iš kur šitas pyktis ir kerštas, tas melas vardan Lietuvos?“

Pagaliau priminsiu Justino Marcinkevičiaus paskutinį atsidusimą: „Dabar į mus kiti pasauliai skrenda. Sakau, budėkim, nes ugnis jau gęsta.“ Tuos kitus pasaulius Valentinas Sventickas aptaria savo knygos skyriuje „Prie kranto“. Taip, tai skirta Lietuvos televizijos 1991 m. birželio 6 d. „Kranto“ laidai. Prisipažinsiu – tai man pati stipriausia šios knygos dalis. Dabar jau labai akivaizdu, ką žino Upė! Pateikti tikri faktai, tikri liudijimai, taikliai pacituotas pats Justinas Marcinkevičius iš jo esė „Taburetė virš galvos“: „Baisu, tačiau šitaip galima apkaltinti visą Lietuvą, nes ji visa neemigravo, neišėjo į mišką, visa neatsidūrė tremtyje“.

Vėl sugrįžtu į pirmąjį Justino Marcinkevičiaus atsidusimą: „Nuo jūros grįžta broliai devyni, sunkius dalgius į klevą sukabina. Ir maudosi rūstybės vandeny, ir vienas kito broliu nevadina.“ Valentinas Sventickas pereina į savo skyrelį „Tik po mirties“ ir pateikia dar vieną Justino Marcinkevičiaus atsakymą: „Niekad nesutiksiu, kad mus tardytų ir kaltintų tie, kas pasitraukė... Kas, jei ne ši karta, atvedė Lietuvą į Sąjūdį?. Valstybę praradote jūs, o tautą mes vis dėlto išsaugojome. Nė vieno pikto ir kartaus žodžio nesu apie jus pasakęs. Prašau tik vieno: nesiimkite tos bylos, kurioje jūs negalite būti teisėjais /.../“

Bet po trisdešimties metų išauga ir sava naujųjų sovietologų karta, pamaitinama ir savojo „Tamsybių angelo“. Juk, būtent, tik tamsybių angelas galėjo paleisti mintį, kad anksčiau gyvenome kultūros griuvėsiuose. Vadinasi, nieko verto tada ir nebuvo, tai reikia dabar iš pagrindų „dekonstruoti“. Čia pacituosiu Valentina Sventicką: „Štai dabartinių sovietologų vis pabrėžiama, kad Justino Marcinkevičiaus drama – poema „Mindaugas“ nė kiek nekliuvo cenzūrai ir sovietinei valdžiai“. Na, štai ir akivaizdu – kolaborantas! Štai kokie „atsidusimai“ vargina jaunuosius sovietologus – tarybinių laikų „dekonstruktorius“.

Deja, galiu nuraminti juos – gimiau ir gyvenau laisvas, nors gyvenau ir sovietmetyje, ir tarybmetyje. Tada citavau Justina Marcinkevičių disidentiniuose sąjūdžiuose. Tada buvo labai prasminga cituoti „O tu man atsakai – aš Tavo Laisvė“. Dabar tai daryti labai natūralu ir paprasta. Bet tarp to Justino Marcinkevičiaus laiko ir šios dienos laiko yra didelis skirtumas. Jį galima akivaizdžiai pajusti Justino Marcinkevičiaus baladžių poemoje „Devyni broliai“, o perprasti Valentino Sventicko knygoje „Ką žino Upė. Dar apie Justina Marcinkevičių“. Pabaigai pasiremsiu Valentino Sventicko knygos užsklanda:

„Pabandžiau atrasti „Mindaugo“ atkarpą, kuri galėtų būti vertinama kaip tautinio kičo klasika. Štai:

DAUSPRUNGAS

Mes mėgstam didelius žodžius: tėvynė!

O kas gi ta tėvynė. Juk tai mes.

Taip, mes visi. Ir jeigu mes teisingi,

Tai ir tėvynė bus teisinga.

BALSAI

Taip.

Žinia, kad taip. Bet vis dėlto tėvynė

Tai daug daugiau negu kad aš ar tu.

Vadinasi, tėvynės teisingumas

Yra didesnis negu mano...

MINDAUGAS

Puikiai.

Gražiai, trumpai ir aiškiai pasakyta.“

Dabar turiu kreiptis į skaitytojus. Kas Jums labiau patinka – ar tai, ką Marcinkevičius rašė 1968 metais, ar nuosprendis, parašytas šiais laikais recenzento (ės)? Kokį poveikį žmonėms padarė / daro tas jau senas ir šitas naujas tekstas? Yra turbūt politikavimo kičas. Narsus. Justinui Marcinkevičiui – devyniasdešimt. Mūsų Kovo 11-osios Lietuvai – trisdešimt. Kovo 10-oji diena ir Kovo 11-oji diena – jos suauostos į vieną žodį – „Lie - tu – va“! Ir tai Žino Upė.

